

ปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารและบทเรียนที่ดีในการพัฒนาเกษตร
บนพื้นที่สูง กรณีศึกษา: โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า
ตำบลทุ่งข้าวพวง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

Communication Success Factors and Good Lessons Learned
in Highland Agricultural Development Case Study: Huay Pao Highland
Development Project Using Royal Project System, Thung Khao Phuang
Sub-District, Chiang Dao District, Chiang Mai Province

เนตรชนก สายคง (Netchanok Saikong)^{1*}

ศุภฤกษ์ โพธิ์ไพรัดนา (Supparerk Potipairatana)¹

¹สาขาการสื่อสารศึกษา คณะการสื่อสารมวลชน มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (Communication Studied, Faculty of Mass Communication, Chiang Mai University)

*Corresponding author: E-mail: netchanoksk@gmail.com

ได้รับบทความ: 2 พ.ค. 66 / แก้ไขปรับปรุง: 19 มิ.ย. 66 / อนุมัติให้ตีพิมพ์: 29 มิ.ย. 66 / เผยแพร่ออนไลน์: 10 ก.ค. 66

DOI: 10.14456/rilj.2023.6

บทคัดย่อ

การศึกษา ปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารและบทเรียนที่ดีในการพัฒนาเกษตรบนพื้นที่สูง
กรณีศึกษา : โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า ต.ทุ่งข้าวพวง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่
มีวัตถุประสงค์การวิจัย คือ เพื่อศึกษาปัจจัยและบทเรียนที่ดีในกระบวนการสื่อสารที่จะส่งต่อการพัฒนา
เกษตรพื้นที่สูง เพื่อสามารถนำผลการวิจัยในครั้งนี้ไปใช้เป็นแนวทางในการดำเนินงานด้านการสื่อสาร
เพื่อพัฒนาเกษตรพื้นที่สูงให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการดำเนินงานที่สูงขึ้น

วิธีวิจัยแบบ Mixed-Methods เพื่อได้ข้อมูลที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในทุกมิติของกระบวนการสื่อสาร
ซึ่งมีการเก็บแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสัมภาษณ์กลุ่ม และการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม

ผลวิจัยพบว่าปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารและบทเรียนที่ดีในการพัฒนาเกษตรบนพื้นที่สูง
ประกอบด้วย 3 ด้าน ได้แก่ ด้านที่ 1 ผู้สื่อสาร ประกอบด้วย 1) เกษตรกร 2) ผู้นำชุมชน 3) นักวิชาการ
ส่งเสริมและพัฒนา ด้านที่ 2 รูปแบบสื่อและกิจกรรมการสื่อสาร ที่จำเป็นจะต้องใช้การสื่อสารแบบสองทาง
ซึ่งจากการวิจัยพบว่ากิจกรรมการสื่อสารที่เหมาะสม ได้แก่ การให้คำแนะนำในแปลง การศึกษาดูงาน และ
การจัดฝึกอบรม ตามลำดับ และสุดท้าย ด้านที่ 3 กระบวนการสื่อสาร ซึ่งจากงานวิจัยพบว่า กระบวนการ
สื่อสารที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จอันเป็นบทเรียนที่ดี (Best practice) ได้แก่ 1) กระบวนการสื่อสารแบบมี
ส่วนร่วม 2) การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดนวัตกรรม และกระบวนการสุดท้าย คือ 3) การสื่อสารด้วยการสร้าง
แบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิด

คำสำคัญ : กระบวนการสื่อสาร ปัจจัยแห่งความสำเร็จของการสื่อสาร การสื่อสารเพื่อการพัฒนา
การแพร่กระจายของนวัตกรรม

Abstract

The study of Communication Success Factors and Good Lessons in Highland Agriculture Development Case Study : Huai Pao Royal Project Highland Development Project Thung Khao Phuang Subdistrict, Chiang Dao District, Chiang Mai Province. This research aimed to study factors and good lessons in the communication process that will affect the development of highland agriculture. In order to be able to use the results of this research as a guideline for communication work to develop highland agriculture for higher efficiency and effectiveness of operations.

Mixed-Methods is used to get complete information in all dimensions of the communication process, including questionnaires, in-depth interviews, focus group and participatory observation.

The results of the research revealed that communication success factors and good lessons for highland agriculture development consisted of 3 aspects: aspect 1, communicators consisting of 1) farmers, 2) community leaders and 3) academic support and development. Aspect 2, patterns of media and communication activities where it is necessary to use two-way communication. From the research, it was found that appropriate communication activities include giving advice onsite, study visit and training, respectively. Finally, third aspect is the communication process, which was found that the communication processes that influences success, which is a good lesson, are 1) participatory communication process 2) communication for diffusion of innovation and 3) communication by modeling success or thought leadership (Opinion leader).

Keywords: Good Lessons, Communication Success Factors, Development Communication, Diffusion of Innovation

หลักการและเหตุผล

สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) มีพันธกิจคือ วิจัยและพัฒนา สร้างองค์ความรู้ ร่วมกับชุมชน และสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน โดยการมีแนวทางดำเนินการวิจัยและพัฒนาบนฐานการมีส่วนร่วมของชุมชนผ่านระบบเครือข่ายการเรียนรู้ เพื่อการพัฒนาที่สมดุล ยั่งยืนที่เหมาะสมกับสภาพกับสภาพภูมิสังคมเพื่อรองรับการเปลี่ยนแปลง เพื่อให้ชุมชนบนพื้นที่สูง มีความอยู่ดีมีสุข ซึ่งจากการดำเนินการดังกล่าวมีการประเมินจัดลำดับการพัฒนาของกลุ่มบ้านเป้าหมาย ด้วยระดับความเข้มแข็งของชุมชนในการขับเคลื่อนการพัฒนาพื้นที่สูง โดยยึดชุมชนอยู่ดีมีสุขคือ ชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้ เพื่อให้การดำเนินงานขับเคลื่อนการพัฒนาในระยะต่อไป ทั้งงานวิจัย และพัฒนามีแนวทางที่ชัดเจน นำไปสู่การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพ โดยมีเกณฑ์การประเมิน 3 ระดับ คือ ระดับชุมชนกลุ่ม A เป็นชุมชนเข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาได้ด้วยตนเอง และมีผลการพัฒนาที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ ระดับชุมชนกลุ่ม B ชุมชนที่สามารถร่วมขับเคลื่อนการพัฒนา มีการกระจาย และยกระดับการพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ การอนุรักษ์และฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม และการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และระดับชุมชนกลุ่ม 3 ชุมชนที่อยู่ระหว่างการเริ่มเรียนรู้และขับเคลื่อนการพัฒนา เพื่อการแก้ไขปัญหาพื้นฐานด้านการประกอบอาชีพ และมีการพัฒนาแปลงเรียนรู้ โดยในแต่ละระดับ จะมีตัวชี้วัด ในการประเมิน และแนวทางในการพัฒนา ซึ่งผลการประเมินพื้นที่หมู่บ้านห้วยเป้า โครงการพัฒนาพื้นที่สูง แบบโครงการหลวงบ้านห้วยเป้าที่ได้รับผลการประเมินอยู่ในระดับชุมชนกลุ่ม A เป็นชุมชนเข้มแข็ง สามารถขับเคลื่อนการพัฒนาได้ด้วยตนเอง และมีผลการพัฒนาที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ได้ ดังนั้นกระบวนการสื่อสารจึงเข้ามามีบทบาทในการขับเคลื่อนอันนำมาซึ่งความสำเร็จ

การศึกษากระบวนการสื่อสารที่เกิดขึ้นในชุมชนที่เกิดผลสำเร็จในการพัฒนาแล้วนั้น เป็นการถอดบทเรียนเพื่อทราบปัจจัยและบทเรียนที่ดีที่เกิดขึ้นในการพัฒนาเกษตรกพื้นที่สูง ซึ่งแน่นอนว่า เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่สำหรับถอดบทเรียนเพื่อทราบถึงปัจจัยและกระบวนการอันดีในการสื่อสาร จำเป็นจะต้องเป็นพื้นที่ต้นแบบ พื้นที่ที่มีผลสำเร็จเชิงประจักษ์ ไม่ว่าจะเป็นด้วยระดับการประเมินที่ต้องอยู่ในระดับ A ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ได้ใช้พื้นที่บ้านห้วยเป้า ซึ่งอยู่ภายใต้การปฏิบัติงานและรับผิดชอบของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า ตำบลทุ่งข้าวพวง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่

อีกทั้งนอกเหนือจากผลประเมินหมู่บ้านจะอยู่ในระดับ A แล้ว บ้านห้วยเป้ายังมีผลสำเร็จเชิงประจักษ์ คือ ได้รับการคัดเลือกจากอำเภอเชียงดาวให้เป็นหมู่บ้านนำร่องเรื่องเศรษฐกิจพอเพียงเฉลิมพระเกียรติถวายเนื่องในโอกาสเฉลิมพระเกียรติรัชกาลที่ 10 และได้ส่งหมู่บ้านห้วยเป้าเข้าประกวดหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง อยู่เย็น เป็นสุข ซึ่งหมู่บ้านห้วยเป้าก็ได้รับรางวัลชนะเลิศ ระดับจังหวัดเชียงใหม่ โดยตัวชี้วัดการได้รับรางวัลนี้ประกอบด้วยกระบวนการสื่อสารเป็นตัวขับเคลื่อนในการสร้างความสำเร็จ นำมาซึ่งการวิจัยเพื่อศึกษาค้นหาปัจจัยหรือองค์ประกอบในการสื่อสารใดที่ทำให้ชุมชนได้รับการยอมรับจากหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง รวมไปถึงการได้รับรางวัลยืนยันมาตรฐานนั้น มีปัจจัยอะไรในกระบวนการสื่อสารในการพัฒนาร่วมกับชุมชนห้วยเป้าตั้งแต่แรกเริ่มสร้างการยอมรับด้วยการสร้างการรับรู้มาถึงการนำองค์ความรู้ไปใช้อย่างเห็นผลสำเร็จในปัจจุบัน สู่การทำงานพัฒนาร่วมกับชุมชนกำหนดแนวทางแผนการพัฒนาร่วมกับผู้นำและคนในชุมชน นำมาซึ่งการตั้งประเด็นในการถอดบทเรียน เพื่อแสดงให้เห็นว่าระยะเวลาที่ผ่านมา มีการปฏิบัติงานในพื้นที่อย่างไรบ้างในมุมต่างๆ ทั้งที่ประสบความสำเร็จอย่างราบรื่น และทั้งที่ล้มเหลวหรือมีอุปสรรคภายใต้การดำเนินงานสื่อสารในชุมชนอย่างไรบ้าง กว่าจะเป็นบทเรียนที่ดีหรือวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice) กล่าวถึงจุดเน้นหรือแนวทางการทำงานด้านการสื่อสารที่ผ่านการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีหลักฐานยืนยันและบ่งชี้ถึงความสำเร็จที่ชัดเจน ใช้เป็นมาตรฐานในการปฏิบัติงานต่อไปได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาปัจจัยแห่งความสำเร็จและบทเรียนที่ดีในกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง

การทบทวนวรรณกรรม

1. แนวคิดเกี่ยวกับการถอดบทเรียน

วิจารณ์ พานิช (2548) กล่าวว่า การถอดบทเรียนจะช่วยให้เกิดการเรียนรู้จากความสำเร็จหรือความผิดพลาดจากการทำงาน กล่าวคือ การถอดบทเรียนจะช่วยให้เราสามารถสกัดบทเรียนออกมาว่า เพราะอะไรหรือทำอะไร จึงทำงานสำเร็จ หรือมีปัจจัยอะไรบ้างที่เกี่ยวข้องกับความสำเร็จเช่นกัน รวมทั้งอาจพัฒนาการปฏิบัติงานได้ดีกว่าเดิม ในขณะที่เดียวกันหากการปฏิบัติงานเกิดความผิดพลาดไม่บรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ การถอดบทเรียนจะช่วยให้เราทราบว่าเราพลาดตรงจุดใดพลาดเพราะอะไรและปรับปรุงอย่างไร การถอดบทเรียนจึงเป็นกระบวนการที่ช่วยให้เราไม่เกิดความผิดพลาดซ้ำซาก และยังช่วยต่อยอดความรู้ที่มีอยู่ให้ลึกซึ้งหรือกว้างยิ่งขึ้น

การถอดบทเรียนจากจากวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ (Best Practice)

ความหมายของ วิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ โดยภาพรวม คือการทำงานที่ดีที่สุดในเรื่องนั้นๆ หรือมีผลสัมฤทธิ์จากการปฏิบัติงานที่สามารถเห็นได้อย่างชัดเจน บรรลุเป้าหมายในการทำงานด้วยวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ จึงเป็นการทำงานที่ดีกว่าหรือดีที่สุด ไม่ใช่จำกัดเพียงว่าทำงานดี และเป็นศัพท์ที่ใช้ในวงการวิชาชีพ ที่แสดงถึงผลงานที่มีมาตรฐาน มีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง มีหลักฐานสนับสนุนหรือแสดงผลงานหรือผลสำเร็จของงานซึ่งมีค่าที่คล้ายคลึงกัน คือ Good Practice ซึ่งมีความหมายเกี่ยวกับการปฏิบัติงานที่มีประสิทธิภาพและ Innovation Practice ซึ่งหมายถึงจุดเน้นหรือแนวทางการทำงานที่น่าสนใจ ซึ่งทั้งสองคำหลังหากมีการดำเนินการและพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีหลักฐานยืนยันและบ่งชี้ถึงความสำเร็จที่ชัดเจน ก็จะมีการยกระดับสู่การเป็นวิธีปฏิบัติที่เป็นเลิศ

2. แนวคิดเกี่ยวกับการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม (Participatory Communication)

การมีส่วนร่วมคือการเป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญอย่างมากกระบวนการพัฒนา การได้รับความร่วมมือหรือความคิดเห็นจากหลายฝ่าย เช่น ประชาชน ผู้นำเกษตรกร เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ ซึ่งแต่ละฝ่ายต้องร่วมกันศึกษา วางแผน วิเคราะห์ กำหนดทิศทางและกระบวนการในการพัฒนา เพื่อให้บรรลุเป้าหมาย

ระดับของการมีส่วนร่วมของประชาชน

การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมประกอบด้วยระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่ง ชชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2533) ได้กล่าวถึงลักษณะหรือมิติการมีส่วนร่วมไว้ 4 ลักษณะดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กล่าวคือการร่วมคิดค้นและตัดสินใจหรือการกำหนดแผนในส่วนที่จะดำเนินการ

2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติในกิจกรรมโครงการ กล่าวคือมีส่วนร่วมทั้งกำลังความคิด กำลังแรงกาย กำลังทรัพย์ในการสนับสนุนค่าใช้จ่าย การให้ข้อมูลที่จำเป็น รวมถึงเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงาน บริหารจัดการ หรือการประสานงาน

3. การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ กล่าวคือการได้รับซึ่งผลประโยชน์จากการเข้าไปพัฒนาของเจ้าหน้าที่ หรือการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา เช่น การมีรายได้เพิ่มขึ้น การได้ปลูกพืชส่งเสริมชนิดใหม่ และเพิ่มช่องทางการสร้างรายได้ การได้รับองค์ความรู้ทางด้านการเกษตรแขนงต่างๆ การได้รับความรู้และแนวความคิด นำมาซึ่งการพัฒนาอย่างยั่งยืนในพื้นที่

4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล กล่าวคือประชาชนในพื้นที่สามารถร่วมประเมินผล การเข้ามาปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่หรือหน่วยงานต่างๆ ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการพัฒนาในพื้นที่

3. แนวคิดการพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชนจะเกิดผลลัพธ์ที่ดีขึ้นไม่ได้หากขาดกระบวนการสื่อสาร ซึ่งการสื่อสารนี้เองเป็นส่วนที่ต้องพิจารณาและให้ความสำคัญ เพื่อนำมาซึ่งการพัฒนาชุมชนอันเกิดผลสำเร็จ โดยการสื่อสารที่จะประสบความสำเร็จในด้านการพัฒนา ควรมีลักษณะดังนี้

1. ต้องให้ประชาชนเข้ามาเกี่ยวข้องในกระบวนการสื่อสาร กล่าวคือประชาชนต้องมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งฐานะผู้รับสารและมีส่วนร่วมในการวางแผนและผลิตเนื้อหาของสื่อ การสื่อสารเพื่อการพัฒนา ควรมีลักษณะที่ผู้รับสารสามารถเป็นส่วนหนึ่งในการควบคุมกระบวนการสื่อสารได้

2. การเป็นการผลิตในท้องถิ่น ปัจจัยที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งที่จะทำให้การสื่อสารเพื่อการพัฒนาประสบผลสำเร็จ คือ เนื้อหาของสื่อสารมวลชนควรได้รับการจัดทำขึ้นในท้องถิ่นเนื้อหาที่ผลิตในท้องถิ่นจะเป็นสิ่งที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะเกี่ยวข้องกับโดยตรง และเกี่ยวข้องกับผู้รับสาร

3. ต้องสนับสนุนบทบาทเจ้าหน้าที่ส่งเสริม สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่ควรเน้นคือ การสนับสนุนบทบาทของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่เหล่านี้มีความสำคัญอย่างยิ่งในการพัฒนาแต่ระบบเจ้าหน้าที่มีข้อจำกัดหลายประการที่ทำให้ไม่สามารถใช้ทรัพยากรที่มีคุณค่าได้อย่างเต็มที่ ซึ่งสิ่งที่จะสามารถแก้ปัญหาได้คือการให้เจ้าหน้าที่ทำงานให้มากขึ้นและมีประสิทธิภาพมากขึ้น คือเอาเทคนิคและเทคโนโลยีด้านการสื่อสารมาใช้สนับสนุนเจ้าหน้าที่ส่งเสริม

ดังนั้นการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเป็นการสื่อสารเพื่อนำเอาข้อมูลหรือองค์ความรู้เข้าไปพัฒนาชุมชน อันนำมาซึ่งผลประโยชน์และการพัฒนาต่อพื้นที่นั้นๆ สร้างความสะดวกต่อประชากร เกษตรกรในแง่ต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การดำเนินชีวิต สิ่งแวดล้อม อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญ โดยเฉพาะชาวบ้านที่ต้องมีความพร้อมที่จะรับการเข้าไปพัฒนา และมีส่วนร่วมในกระบวนการพัฒนา

4. ทฤษฎีเกี่ยวกับการแพร่กระจายนวัตกรรม (Diffusion of Innovation)

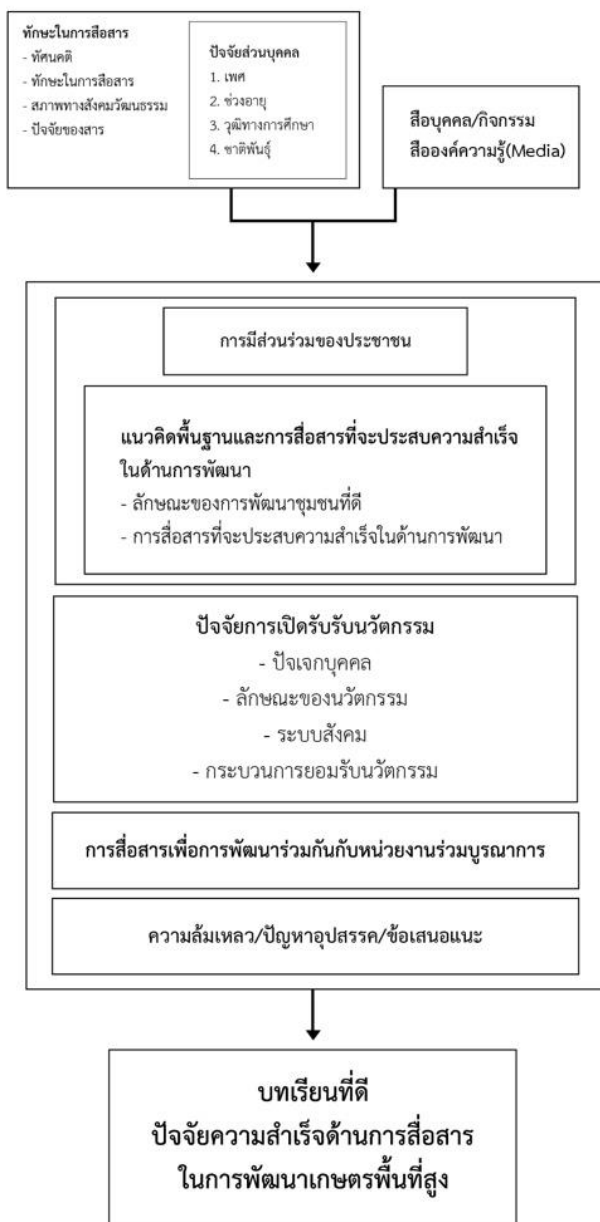
ทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรมเป็นทฤษฎีที่เชื่อว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายของสิ่งใหม่ๆ จากสังคมหนึ่งไปยังอีกสังคมหนึ่ง และสังคมหรือชุมชนนั้นยอมรับและนำไปปฏิบัติและใช้จริงในฐานะที่เป็นสิ่งใหม่ หรือที่รู้จักกันเป็นอย่างดีว่า “นวัตกรรม” ซึ่งเป็นทั้งความรู้ ความคิด เทคนิควิธีการ และเทคโนโลยีใหม่ๆ โดยได้อธิบายทฤษฎีกระบวนการการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นจากการแพร่กระจายนวัตกรรมประกอบด้วยขั้นตอน 3 ประการ คือ (Roger, 1995)

- 1) การประดิษฐ์คิดค้น
- 2) การแพร่หรือการสื่อสาร
- 3) ผลพวงของการรับนวัตกรรม

นอกจากนี้ Roger (1995) ได้เพิ่มในกระบวนการยอมรับนวัตกรรมที่เกิดขึ้นทางจิตใจในบุคคล เริ่มจากการรับรู้ว่ามีนวัตกรรมจากเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ หรือเจ้าหน้าที่ที่เข้าไปส่งเสริมให้องค์ความรู้ ไปจนถึง การยอมรับนวัตกรรมและนำไปใช้ ซึ่งกระบวนการนี้มีลักษณะคล้ายกับกระบวนการเรียนรู้และการตัดสินใจ (Decision Making) อย่างไรก็ตาม วิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์ (2529) ได้กล่าวว่า ในปัจจุบันพบว่าทฤษฎี กระบวนการยอมรับวิทยาการใหม่ๆ หรือนวัตกรรมของ Roger (1995) นั้น มีจุดบกพร่องในกระบวนการ ยอมรับดังกล่าวหลายประการจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงแก้ไขกระบวนการยอมรับดังกล่าว และได้เสนอ แบบจำลองของกระบวนการตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมแทน (Innovation Decision Process) ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

- 1) ขั้นความรู้ (Knowledge) ขั้นนี้บุคคลจะรับทราบเกี่ยวกับนวัตกรรมและมีความเข้าใจบางอย่างเกี่ยวกับหน้าที่การทำงานของนวัตกรรม
- 2) ขั้นชักชวนหรือสนใจ (Interest) บุคคลจะรู้สึกชอบหรือไม่ชอบการยอมรับนวัตกรรมนั้น เพราะ มีทัศนคติที่ดีหรือไม่ดีต่อนวัตกรรมนั่นเอง
- 3) ขั้นตัดสินใจ (Decision) บุคคลจะเข้าไปเกี่ยวข้องในกิจกรรมต่างๆ ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจ ที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรม
- 4) ขั้นยืนยัน (Confirmation) ในขั้นนี้บุคคลจะแสวงหาแรงเสริม (Reinforcement) เพื่อยอมรับ การใช้นวัตกรรมต่อไป แต่เขาอาจจะเปลี่ยนแปลงการตัดสินใจหากพบข้อมูลขัดแย้งเกี่ยวกับนวัตกรรม ภายหลังก็ได้

กรอบแนวคิดเชิงทฤษฎี

ภาพที่ 1 กรอบแนวคิดการวิจัยปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารและบทเรียนที่ดีในการพัฒนาเกษตรบนพื้นที่สูง กรณีศึกษา : โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า ต.ทุ่งข้าวพวง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยเรื่อง “ปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารและบทเรียนที่ดีในการพัฒนาเกษตรบนพื้นที่สูง กรณีศึกษา : โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้ง ต.ทุ่งข้าวพวง อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่” การศึกษานี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบผสมผสาน (Mixed-Methods) ของการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Approach) และเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach) โดยมุ่งเน้นการถอดบทเรียน (Lesson distilled) เป็นการถอดบทเรียนเฉพาะประเด็น เน้นกระบวนการสื่อสาร เพื่อให้มาซึ่งแนวทางการปฏิบัติที่ดีที่สุด (Best practice) ด้านการสื่อสารเพื่อการพัฒนาบนพื้นที่สูง เพื่อศึกษาปัจจัยความสำเร็จด้านการสื่อสารของพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จจากการดำเนินงานของสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูงที่ผ่านมา รวมไปถึงปัญหาอุปสรรค การกำหนดกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่าง การกำหนดขนาดตัวอย่าง วิธีเก็บรวบรวมข้อมูล ขั้นตอนการวิจัย วิเคราะห์ข้อมูล ระยะเวลาการทำการวิจัยและวางแผนการวิจัย และจริยธรรมการวิจัย โดยปรากฏรายละเอียดของวิธีวิจัย ดังนี้

การวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Approach)

1. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และขนาดตัวอย่าง ผู้วิจัยกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่างในการวิจัยครั้งนี้ เกษตรกรที่ได้รับการพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวโครงการหลวงในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้ง ตามผลการดำเนินงานปี 2565 รวมจำนวนประชากรทั้งสิ้นจำนวน 1,786 คนในการเก็บข้อมูลเพื่อศึกษาความพึงพอใจของเกษตรกรที่มีต่อกระบวนการสื่อสาร 5 ส่วน ได้แก่ 1. ระดับความพึงพอใจต่อผู้ส่งสารหรือนักส่งเสริมและพัฒนา/ผู้เชี่ยวชาญ/นักวิชาการ ในกระบวนการสื่อสาร 2. ระดับความพึงพอใจ ต่อรูปแบบการสื่อสาร 3. ระดับความพึงพอใจ ต่อสื่อของกระบวนการสื่อสาร 4. การยอมรับนวัตกรรม จากกระบวนการสื่อสาร 5. การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วมของเกษตรกร จากกระบวนการสื่อสาร เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยในกระบวนการสื่อสารที่มีผลต่อการเปิดรับของเกษตรกร โดยในส่วนนี้มีการใช้วิธีการสุ่มกลุ่มตัวอย่างตามขั้นตอนดังนี้

- ขั้นที่ 1 สุ่มแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Selection) เพื่อเป็นไปตามวัตถุประสงค์ซึ่งเกษตรกรได้รับการพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวโครงการหลวง ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้ง บ้านห้วยเป้ง อยู่ที่บ้าน 62 คน

- ขั้นที่ 2 เนื่องจากกลุ่มตัวอย่าง เกษตรกรที่ได้รับการพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวโครงการหลวง ในพื้นที่โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวง ในกรณีนี้ผู้วิจัยสามารถทราบจำนวนประชากรที่แน่นอน จึงอาศัยตารางตารางสำเร็จรูปของเครจซี่และมอร์แกน จึงได้จำนวนกลุ่มตัวอย่าง อยู่ที่ 56 คน

- ขั้นที่ 3 การสุ่มตัวอย่างอาสาสมัคร (Volunteer Sampling) ผู้วิจัยกำหนดเก็บรวบรวมข้อมูลจากเกษตรกรที่ได้รับการพัฒนาและถ่ายทอดองค์ความรู้ตามแนวโครงการหลวง ในหมู่บ้านห้วยเป้าที่ยินดีให้ข้อมูลในการวิจัย เพื่อนำข้อมูลมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ประกอบการพิจารณาการจัดการความรู้และการถอดบทเรียนที่ดี

2. เครื่องมือและการทดสอบคุณภาพของเครื่องมือ ผู้วิจัยใช้แบบสอบถามแบบผู้ตอบเป็นผู้ตอบเอง (Self-Administered Questionnaire) โดยมีการทดสอบคุณภาพของเครื่องมือในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยตรวจสอบความตรง (Validity) โดยให้อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ตรวจสอบความถูกต้องด้านโครงสร้าง ด้านเนื้อหา และความด้านบริบท แล้วจึงนำแบบสอบถามไปทดสอบค่าความน่าเชื่อถือโดยมีการใช้วิธีการวิเคราะห์ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างจำนวน 30 คน แล้วนำมาวิเคราะห์ ผลการวิเคราะห์พบว่าได้ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของครอนบาคที่ระดับ 3 สามารถนำมาใช้เก็บรวบรวมข้อมูลได้

3. การวิเคราะห์ข้อมูล นำข้อมูลที่ได้ประมวลผลโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูป SPSS โดยเลือกใช้สถิติที่เหมาะสมในการคำนวณตามลักษณะของสเกลในการวัดและสมมติฐานที่ทดสอบ

การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Approach)

การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการถอดบทเรียนจากแนวทางการปฏิบัติที่ดีในกระบวนการสื่อสารจากโครงการต่างๆ จากพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก (In Depth Interview) กับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key Informants) ประกอบกับการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) จากการทบทวนผลการดำเนินงานการวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยจัดประชุมร่วมกันระหว่างกลุ่มเจ้าหน้าที่ปฏิบัติหน้าที่ในชุมชน ผู้นำเกษตรกร ในการพัฒนาชุมชนห้วยเป้า ดังนี้

1. เทคนิคที่ใช้เก็บรวบรวมข้อมูล ผู้วิจัยกำหนดใช้เทคนิคการเก็บรวบรวมข้อมูลการวิจัยเชิงคุณภาพดังนี้

การสัมภาษณ์เชิงลึก เป็นการสนทนาแบบไม่เป็นทางการ ซึ่งต้องการข้อมูลโดยละเอียดเกี่ยวกับเรื่องการสื่อสารในการดำเนินโครงการ ซึ่งผู้วิจัยทำการสัมภาษณ์ด้วยตนเอง โดยการสัมภาษณ์แบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้ 1) แบบเปิดกว้าง 2) แบบเจาะลึก 3) แบบสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เป็นการสัมภาษณ์ในเรื่องที่ต้องการอย่างลึกซึ้ง โดยมีผู้ให้ข้อมูลได้แก่ ผู้จัดการลุ่มน้ำ, หัวหน้าศูนย์ (ปี 2558 - 2563) , หัวหน้าศูนย์ (ปี พ.ศ. 2563 - ปัจจุบัน) และเจ้าหน้าที่รัฐจากหน่วยงานร่วม 2 หน่วยงาน ได้แก่ เจ้าหน้าที่จากกรมปศุสัตว์อำเภอเชียงดาว และกรมวิชาการเกษตร สัมภาษณ์เพื่อเก็บข้อมูล ณ ศูนย์โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า ตำบลทุ่งข้าวพวง จังหวัดเชียงใหม่

การสนทนากลุ่ม (focus group) 2 กลุ่ม ได้แก่

- เกษตรกรผู้นำ (Smart Farmer) 14 ราย โดยมีกรอบคำถามในการสนทนา ได้แก่ 1) สิ่งที่คุณคาดหวังว่าจะได้รับการดำเนินการของสถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง (องค์การมหาชน) มีอะไรบ้าง 2) ปัจจัยใดบ้างที่ส่งผลให้เปิดรับ และนำสิ่งที่เจ้าหน้าที่เข้ามาส่งเสริมและให้ความรู้ไปปฏิบัติจริง 3) มีส่วนร่วมในการร่วมคิดค้นและตัดสินใจหรือการกำหนดแผนในส่วนที่จะดำเนินการหรือไม่ 4) ได้รับซึ่งผลประโยชน์จากการเข้าไปพัฒนาของเจ้าหน้าที่หรือไม่ 5) มีส่วนร่วมในการประเมินผลหรือไม่ 6) ปัญหาอุปสรรคด้านการสื่อสารกับเจ้าหน้าที่ และเกษตรกรที่เข้ามาร่วมโครงการรับองค์ความรู้ มีอะไรบ้าง และแก้ปัญหาอย่างไร 7) ข้อเสนอแนะต่อเจ้าหน้าที่ที่เข้ามาส่งเสริมและพัฒนา

- เจ้าหน้าที่ประจำศูนย์จำนวน 4 ราย การสนทนากลุ่ม ทำการสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ประจำศูนย์โครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยเป้า โดยการพูดคุยเกี่ยวกับกระบวนการทำงานและการสื่อสารในพื้นที่ ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะ รวมถึงแนวทางในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาพื้นที่ในอนาคต เป็นการศึกษาแนวทางปฏิบัติที่ดีการถอดบทเรียนผลการดำเนินงาน และวิเคราะห์หลังการปฏิบัติ (After Action Review : AAR)

เครื่องมือ และวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง (Structured Interview) ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง 2 แบบเพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก และสนทนากลุ่ม

2) แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Interview) ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง 2 แบบเพื่อใช้เก็บรวบรวมข้อมูลในการสังเกตการณ์ และการสัมภาษณ์เชิงลึก แหล่งข้อมูลบุคคล เพื่อตรวจสอบผลการสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์

3) การศึกษาเอกสาร (Document Data) รวบรวมและศึกษาเอกสารจากผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาพื้นที่สูงแบบโครงการหลวงห้วยป่าในระหว่างที่ผ่านมาตั้งแต่ก่อตั้งโครงการ รวมทั้งศึกษาเอกสารการดำเนินงานของโครงการต่างๆ ที่เข้าไปดำเนินงานเพื่อสนับสนุนพื้นที่บ้านห้วยเป้า เพื่อศึกษาที่มาและหลักการเพื่อศึกษาวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าหมาย กิจกรรมและกระบวนการสื่อสารในการทำงานในพื้นที่บ้านห้วยเป้า นำมารวบรวม เรียบเรียง ประมวลผลและวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทำการศึกษา

การวิเคราะห์และตรวจสอบข้อมูล

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพนั้น ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้ทำการสัมภาษณ์จากผู้ให้ข้อมูล บันทึกเสียง การสนทนากลุ่ม การวิเคราะห์หลังการปฏิบัติการ และการจดบันทึกประเด็นสำคัญ โดยดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล ดังนี้

1) การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยการเชื่อมโยงข้อมูลที่ได้จากแหล่งต่างๆ มาเรียบเรียงเนื้อหาเพื่อหาข้อสรุปข้อมูลต่างๆ ที่รวบรวม

2) วิเคราะห์โดยการจำแนกข้อมูล (Typological Analysis) แบ่งออกเป็น 2 ชนิด ได้แก่
1) แบบใช้ทฤษฎี คือการแยกชนิดในเหตุการณ์นั้นๆ โดยการยึดแนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบ 2) แบบไม่ใช้ทฤษฎี คือการจำแนกข้อมูลวิเคราะห์ตามความเหมาะสมกับข้อมูล ซึ่งอาจใช้สามัญสำนึก หรือประสบการณ์ของผู้วิจัย ซึ่งผู้วิจัยจะจำแนกข้อมูลเป็นชนิดต่างๆ ตามประเภทที่ผู้วิจัยสังเกต เมื่อจำแนกข้อมูลแล้ว ผู้วิจัยจะมีการวิเคราะห์ข้อมูลที่เกิดขึ้น และมีการกำหนดหน่วยวิเคราะห์แก่ข้อมูล การวิเคราะห์โดยการเปรียบเทียบข้อมูล (Constant Comparison) มีการนำเอาข้อมูลมาเทียบเป็นปรากฏการณ์

มีความเป็นรูปธรรมมากขึ้น สามารถทำได้โดยการที่ผู้วิจัยสังเกตหรือรวบรวมข้อมูลได้หลายๆ อย่าง แล้วนำมาแยกตามชนิด นำมาเปรียบเทียบกัน

3) นำข้อมูลที่ได้มารวบรวมเป็นหมวดหมู่ และนำข้อมูลที่ได้มาเขียน เรียบเรียง วิเคราะห์เนื้อหา และการสังเคราะห์เนื้อหานำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์เนื้อหา แล้วนำมาวิจัยเชิงพรรณนา (Descriptive analysis)

ผลการวิจัย

ปัจจัยที่ส่งผลต่อบทเรียนที่ดีในกระบวนการสื่อสารส่งผลต่อการพัฒนาเกษตรกรพื้นที่สูง
องค์ประกอบที่ใช้ในกระบวนการสื่อสารในพื้นที่บ้านห้วยเป้า ประกอบด้วยองค์ประกอบ ดังนี้

ปัจจัยที่ 1 ผู้สื่อสาร ซึ่งประกอบด้วย 1) ผู้สื่อสารที่เป็นเกษตรกร ต้องมีใจที่เปิดรับ และกล้าที่จะเปลี่ยนแปลงจากแนวปฏิบัติเดิมสู่แนวปฏิบัติใหม่ จากการที่ได้ร่วมระดมความคิดเห็น ปัญหาและความต้องการของชุมชน และต้องไม่มีอคติต่อหน่วยงาน 2) ผู้สื่อสารที่เป็นผู้นำชุมชน ต้องมีทักษะในการสื่อสารและเป็นสะพานเชื่อมระหว่างเจ้าหน้าที่กับคนในชุมชน 3) ผู้สื่อสารที่เป็นนักวิชาการส่งเสริมและพัฒนาที่รับผิดชอบงานพื้นที่ต้องเข้าใจในบริบทของชุมชนเป็นอย่างดี ต้องสร้างความไว้วางใจให้แก่เกษตรกร และมีทักษะในการสื่อสารกับชุมชนเป็นอย่างดี

ปัจจัยที่ 2 รูปแบบสื่อและกิจกรรมการสื่อสาร สื่อกลางหรือกิจกรรมที่จะนำเนื้อหาองค์ความรู้จากความต้องการไปสู่เกษตรกรได้ จากการวิจัยพบว่าเกษตรกรพื้นที่บ้านห้วยเป้าพึงพอใจต่อกิจกรรมการสื่อสารแบบ “การสื่อสารแบบสองทาง” ที่ผู้ส่งสารและผู้รับสารสามารถมีปฏิริยาตอบโต้กันอยู่ตลอดเวลา โดยกิจกรรมการสื่อสารที่เกษตรกรพึงพอใจมากที่สุดคือ การให้คำแนะนำในแปลง การศึกษาดูงาน การอบรม ตามลำดับ ซึ่งถือเป็นกิจกรรมการสื่อสารที่เหมาะสม เนื่องจากเป็นวิธีการสื่อสารที่จะส่งผลให้เกษตรกรเข้าถึงทั้งเนื้อหา และเข้าถึงตัวบุคคลได้เป็นอย่างดี

ปัจจัยที่ 3 กระบวนการสื่อสาร กระบวนการในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง ใช้กระบวนการสื่อสารที่นำสู่ความสำเร็จ ได้แก่ 1) การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม 2) การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดนวัตกรรม และ 3) การสื่อสารด้วยการสร้างแบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิด

บทเรียนที่ดีในกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง

จากการศึกษาการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง ได้กระบวนการการสื่อสารที่เหมาะสม และเป็นแนวทางที่ดีในการสื่อสารเพื่อการพัฒนา ได้แก่

การสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม ตั้งการเริ่มโครงการจากการเข้าไปฝังตัวเพื่อทำความรู้จักกับพื้นที่ ทำความรู้จักกับผู้นำชุมชน และคนในชุมชนให้เป็นอย่างดี เพื่อรับฟังปัญหาและความต้องการของคนในชุมชน ด้วยกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม โดยให้คนในชุมชนร่วมแสดงความคิดเห็น รวบรวมแผนชุมชน เพื่อการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ของกลุ่มเป้าหมายเอง ซึ่งเมื่อร่วมคิดวางแผน และดำเนินการแล้ว เกษตรกรในชุมชนเองต้องมีการร่วมประเมินผลของการเป็นส่วนหนึ่ง ในงานพัฒนาเพื่อปรับปรุงแก้ไขต่อไปในอนาคต ดังนั้นการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมถือเป็นกระบวนการ ที่ขาดไม่ได้จากการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง

กระบวนการสื่อสารเพื่อถ่ายทอดนวัตกรรม ไม่ยึดเยียดสิ่งใหม่ในทันทีทันใด ต้องสร้าง การรับรู้และความเข้าใจในประโยชน์ที่จะได้รับต่อเกษตรกร เพื่อให้เกษตรกรตัดสินใจที่จะเปิดรับสิ่งใหม่ เหล่านั้นเข้าไปแทนที่สิ่งเดิมที่ปฏิบัติมา ซึ่งอาจจะต้องใช้ระยะเวลา ดังนั้น ต้องเข้าใจลำดับขั้นในการสื่อสาร เพื่อถ่ายทอดนวัตกรรม เพื่อการส่งเสริมได้อย่างตรงตามเป้าหมาย

การสื่อสารด้วยการสร้างแบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิด เป็นกระบวนการ ที่ถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของผลสำเร็จในพื้นที่เป้าหมาย เนื่องจากการสร้างแบบอย่างที่ดี การให้รางวัลแก่ เกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง การพัฒนาเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างให้เห็นความสำเร็จเชิงประจักษ์ จะส่งผลต่อ ระยะเวลาในการตัดสินใจเปิดรับของเกษตรกร เป็นแรงจูงใจและแรงบันดาลใจที่ดีในการปรับเปลี่ยนแนว ปฏิบัติใหม่ๆ ดังนั้นกระบวนการสื่อสารด้วยการสร้างแบบอย่างที่ดีให้เกษตรกรรายอื่นๆ เห็นจะส่งผลต่อ ความสำเร็จในการพัฒนาพื้นที่สูง

การสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง จำเป็นจะต้องอาศัยการเข้าใจคนในชุมชน และบริบทต่างๆ ภายในชุมชน จากการวิจัยเชิงคุณภาพผู้วิจัยได้มีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการประชุมกลุ่มย่อยเพื่อเก็บบันทึกข้อมูลการเริ่มต้นการสื่อสารในพื้นที่ที่ทำให้ชาวบ้านหรือเกษตรกรมีการเปิดรับแนวปฏิบัติหรือองค์ความรู้ใหม่เข้าไปเติมเต็ม หรือส่งเสริมในการประกอบอาชีพ ด้วยกระบวนการต่าง ดังนี้

ขั้นที่ 1 การสื่อสารเพื่อสร้างการยอมรับ

จากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ด้วยวิธีการเข้าไปแฝงตัวกับชุมชน โดยใช้ระยะเวลาช่วงหนึ่งก่อนวางแผนงานเข้าไปคลุกคลีใช้ชีวิต สร้างการยอมรับโดยการสร้างผลงานหรือประโยชน์ต่อหมู่บ้านให้เห็นในเชิงประจักษ์ เพื่อสร้างการไว้วางใจต่อชาวบ้าน ไปพร้อมกับ เรียนรู้บริบทต่างๆ ของชุมชน และคนในชุมชน ซึ่งจากการวิจัยเชิงคุณภาพจากการถอดบทเรียนองค์ความรู้การเข้าใจ เข้าถึง พัฒนาพื้นที่สูง และยึดประชาชนเป็นศูนย์กลาง ด้วยการเข้าไปสื่อสารกับชาวบ้าน ในฐานะคนในจากการฝังตัวในชุมชนเพื่อสร้างการเปิดรับ เมื่อเข้าใจและวิเคราะห์บริบท ปัญหา ของชุมชนได้แล้ว ซึ่งมาจากการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ว่าด้วยเรื่องของการมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์หาคำตอบหรือความคิดเห็นปัญหาต่างๆ ซึ่งในจุดนี้ผู้ให้ข้อมูลกล่าวว่า การวิเคราะห์ปัญหาจากการสื่อสารด้วยรับฟังชาวบ้าน การให้ชาวบ้านเป็นศูนย์กลางนำไปสู่การวิเคราะห์อย่างตรงจุด โอกาสประสบความสำเร็จค่อนข้างสูง

ขั้นที่ 2 การสื่อสารด้วยการสร้างแบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิด

การสื่อสารวิธีหนึ่งที่ช่วยสะท้อนเสียงอันหนักแน่นถึงผลจากการเปิดรับนวัตกรรม ซึ่งเป็นการใช้เกษตรกรผู้นำ (Smart Farmer) เป็นต้นแบบการพัฒนาการเกษตรที่มาจากความสมัครใจและพร้อมเปิดรับนวัตกรรมปฏิบัติตามคำแนะนำ กล้าที่จะเปลี่ยนแปลงซึ่งต้องใช้ทั้งทุน แรงกาย แรงใจที่พร้อมจนเมื่อระยะเวลาผ่านไปสามารถเกิดผลสำเร็จเชิงประจักษ์ รายได้เพิ่มมากขึ้น จนสามารถเป็นตัวแทนเจ้าหน้าที่ในการแนะนำเกษตรกรรายอื่นๆ ได้ อีกทั้งเกษตรกรผู้นำที่มีผลงานดีเด่นจะมีการสนับสนุนให้ไปศึกษาดูงานต่างประเทศ แล้วเมื่อกลับมาแล้วสามารถถ่ายทอดสิ่งที่ได้ไปศึกษามาแล้วให้แก่เกษตรกรรายอื่นๆ ได้ฟัง จนเกิดเป็นแรงบันดาลใจ ส่งผลให้เกษตรกรในพื้นที่สนใจและปฏิบัติตาม จนเกิดการขยายผลการพัฒนาสู่เกษตรกร โดยการสร้างแบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิดประกอบด้วยประเด็นการสื่อสาร ดังนี้

1. สื่อสารสร้างความเชื่อมั่น
2. สื่อสารสร้างแรงจูงใจ
3. สื่อสารสร้างการเปลี่ยนแปลงวงกว้าง

ผลการวิจัยชี้ให้เห็นข้อจำกัดในการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูงดังต่อไปนี้

1. การตีความภาษาที่ผิดพลาด เกิดความเข้าใจผิดทั้งในแง่เจตนา และในแง่แนวทางปฏิบัติ ส่งผลให้เกิดการปฏิบัติที่ผิดพลาด เกิดการสูญเสียต่อผลผลิต ผลที่ตามมาคืออคติและความไม่ไว้วางใจเจ้าหน้าที่นักส่งเสริมและพัฒนา

2. อคติของผู้สื่อสาร ชาวบ้านกับหน่วยงานรัฐที่เข้าไปส่งเสริม แน่ใจว่าอคติมักจะเกิดก่อนการสื่อสาร ส่งผลให้ชาวบ้านเกิดการต่อต้าน ไม่เปิดรับ ซึ่งความเป็นไปได้ที่จะเกิดขึ้นมีอยู่มากเช่นกัน แต่สิ่งที่สามารถทำได้คือแสดงเจตนาที่ดีผ่านการปฏิบัติจริง สร้างประโยชน์แก่ชุมชน เพื่อให้อคติลดลงหรือไม่ให้มีอคติเลย

3. หน่วยงานเอกชน ที่เข้ามาสื่อสารสร้างข้อเปรียบเทียบในผลตอบแทนที่จะได้รับที่มากกว่า แต่ต้องขัดกับความเสียหายที่เกิดขึ้นในธรรมชาติ ส่งผลให้ชาวบ้านบางส่วนสนใจในผลตอบแทนที่มากและรวดเร็วกว่า หากแต่เกิดการทำลายสิ่งแวดล้อม

การอภิปรายผล

กระบวนการสื่อสารที่ดีอันส่งผลต่อการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง ถือเป็นบทเรียนที่ดีที่สามารถทำให้พื้นที่เป้าหมายประสบผลสำเร็จ ซึ่งประกอบด้วยปัจจัยในกระบวนการสื่อสารต่างๆ ขั้วเคลื่อนไหวและผลักดันให้กระบวนการสื่อสารสำเร็จ และมีประสิทธิภาพ โดยการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง ประกอบด้วยกระบวนการสื่อสาร ดังนี้

กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม

ปัจจัยหนึ่งที่แฝงอยู่ในกระบวนการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม คือ การสื่อสารร่วมกับหน่วยงานร่วมบูรณาการ ที่เข้ามาปฏิบัติร่วมกัน มีเป้าหมายและวิสัยทัศน์ที่สอดคล้องกัน ความสำเร็จที่เกิดขึ้น

จึงมีหน่วยงานร่วมบูรณาการเข้ามามีบทบาทอยู่มาก ซึ่งสอดคล้องกับลักษณะของการพัฒนาชุมชนที่ดี ฦงรัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์ (2561) กล่าวถึงแนวคิดพื้นฐานการพัฒนาชุมชนไว้ว่าต้องประกอบไปด้วย “การพัฒนาชุมชนเป็นการพัฒนาแบบเบ็ดเสร็จ” ปฏิเสธไม่ได้เลยว่าปัญหาของชุมชนไม่อาจแก้ไขด้วยวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งโดยเฉพาะ แต่จะต้องเป็นการประสานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและจะมีการสื่อสารเพื่อประสานงานของวิธีการหลายวิธีและหลายด้านในการศึกษาปัญหาของชุมชน เช่นเดียวกันจะพบว่าปัญหานั้นมีต้นตอมาจากหลายสาเหตุหลายปัจจัย จึงต้องดำเนินการแก้ไขด้วยวิธีการต่างๆ หลายด้านพร้อมกันไป การกำหนดวิธีการแก้ปัญหาของชุมชนจึงต้องหยิบยกปัญหานั้นมาพิจารณาอย่างละเอียดลึกซึ้งด้วยมุมมองหลายมุมมอง

อย่างไรก็ดีกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมที่เป็นหัวใจนำไปสู่ความสำเร็จคือ “ประชาชนมีส่วนร่วมในกระบวนการสื่อสาร” สอดคล้องกับแนวคิดของ นฤมล พอดิ (2549) ได้กล่าวเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมไว้ว่า ประการสำคัญของการมีส่วนร่วม คือ การเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำโครงการหรือกระบวนการพัฒนามากที่สุดไม่ว่าจะเป็นทางตรงหรือทางอ้อม จากการวิจัยพบว่าบ้านห้วยเป้าใช้กระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นน้ำไปจนถึงปลายน้ำซึ่งสอดคล้องและสามารถอธิบายลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อเป็นแนวทางไปสู่การวิเคราะห์การมีส่วนร่วมแล้วเมื่อมองในมิติของการมีส่วนร่วม Cohen & Uphoff (1981) เช่นเดียวกันกับลักษณะหรือมิติการมีส่วนร่วมของชาติชาย ฦง เชียงใหม่ (2533) ได้กล่าวถึงลักษณะหรือมิติการมีส่วนร่วมไว้ 4 ลักษณะจากการวิจัยเป็นไปตามลักษณะการมีส่วนร่วมทั้ง 4 ลักษณะของเกษตรกรบ้านห้วยเป้า ได้แก่

- 1) การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ
- 2) การมีส่วนร่วมในการดำเนินการ
- 3) การมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์
- 4) การมีส่วนร่วมในการประเมินผล

โดยภายในลักษณะทั้ง 4 ประกอบด้วยลักษณะการมีส่วนร่วมของชุมชนต่างๆ ที่ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527) ได้อธิบายกิจกรรมที่เกิดขึ้นภายใต้การสื่อสารแบบมีส่วนร่วม ซึ่งจากการวิจัยพบว่า

การร่วมตัดสินใจเกิดจากการเข้าไปฝังตัวเพื่อทำความรู้จักวิถีชีวิต บริบท ร่วมทำร่วมศึกษาค้นคว้าปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งความต้องการของชุมชน โดยการหารือเพื่อสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนา สร้างแผนชุมชนจากชุมชนเอง ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นการสื่อสารเพื่อร่วมวางแผนปฏิบัติ วิเคราะห์นโยบาย อันต้องมีผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในหลายภาคส่วนเข้ามาร่วมสื่อสาร ตั้งแต่เกษตรกร เจ้าหน้าที่สถาบันวิจัยและพัฒนาพื้นที่สูง(องค์การมหาชน) ผู้นำชุมชน และหน่วยงานร่วมบูรณาการ จนได้เป็นแผนชุมชนที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน ในขณะเดียวกันก็ตอบสนองนโยบายของหน่วยงานเพื่อให้ได้มาซึ่งงบประมาณในการพัฒนาส่งเสริมในมิติต่างๆ จากการร่วมปฏิบัติ ให้ความร่วมมือใช้พื้นที่แปลงในการทดลองการปลูกพืชทางเลือกต่างๆ ที่เจ้าหน้าที่เข้ามาส่งเสริม จนเมื่อระยะเวลาผ่านไป เมื่อมาถึงปลายน้ำ สิ่งที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในกาปฏิบัติตามแผนและโครงการ คือ เกษตรกรได้มาซึ่งผลประโยชน์ต่างๆ ซึ่งอยู่ในขั้นการมีส่วนร่วมได้รับผลประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น ได้รับการพัฒนาอาชีพ ได้รับโอกาสในการเดินทางไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ เพื่อนำองค์ความรู้ที่ได้รับการพัฒนาส่งเสริมกลับมาพัฒนาตนเองและเกษตรกรรายอื่นๆ ต่อไป

อย่างไรก็ตามตั้งแต่กระบวนการวางแผนตัดสินใจมาจนถึงการได้รับผลประโยชน์ สิ่งที่ขาดไม่ได้จากการดำเนินงานในทุกปีของโครงการคือ ต้องมีการมีส่วนร่วมในการประเมินผลของการร่วมโครงการในระยะเวลาที่ผ่านมา เพื่อเป็นบทเรียน แนวทางในการวางแผนดำเนินงานในระยะถัดไป ดังนั้นจึงไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าการสื่อสารแบบมีส่วนร่วมขาดไม่ได้จากการกระบวนการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูงที่ประชาชนต้องเป็นศูนย์กลางในการมีส่วนร่วมงานพัฒนาตั้งแต่ต้นน้ำจนถึงปลายน้ำ

การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดนวัตกรรม

การสื่อสารเพื่อถ่ายทอดนวัตกรรมในขั้นกระบวนการในการตัดสินใจในการเปิดรับนวัตกรรมของเกษตรกร ตั้งแต่การเริ่มต้นเข้าพื้นที่เพื่อเข้าไปส่งเสริมและพัฒนาไป ไปจนถึงการนำนวัตกรรมไปปรับใช้ จนเกิดการเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้มีการแบ่งขั้นตอนในการตัดสินใจเปิดรับของเกษตรกรเป็นไปตามแนวคิดกระบวนการตัดสินใจยอมรับหรือไม่ยอมรับนวัตกรรมที่ วิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์ (2529) ที่ได้เสนอ 4 ขั้นตอนการตัดสินใจ ดังนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นการรับรู้ เป็นจุดเริ่มต้นที่ต้องมีการให้ความสำคัญมากพอสมควร เพราะถ้าหากเกษตรกรเกิดการรับรู้ แล้วสิ่งนั้นไม่สนใจ จะทำให้เกิดขั้นอื่นได้ยาก ในขั้นนี้เกษตรกรจะต้องรู้จักแล้วเข้าใจ ในนวัตกรรมระยะหนึ่ง ที่จะส่งผลให้สามารถเริ่มเห็นข้อเปรียบเทียบว่ามีประโยชน์กว่าสิ่งที่ทำ

ขั้นที่ 2 ขั้นสนใจ ขั้นนี้เป็นขั้นที่เกษตรกรเริ่มเล็งเห็นแล้วว่านวัตกรรมหรือแนวทางในการปฏิบัติใหม่ จะดีกว่าสิ่งที่ทำ อาจจะมีการศึกษาเพิ่มเติม หรือปรึกษาข้อมูล ถามข้อสงสัยจากนักพัฒนา เพื่อสนับสนุนไปสู่การตัดสินใจนำมาใช้ ซึ่งในขั้นนี้ทัศนคติของเกษตรกรสำคัญมาก หากเกษตรกรมีทัศนคติต่อนวัตกรรมไปในทิศทางที่ดี ก็จะมีการศึกษาหาข้อมูลเพิ่มเติม

ขั้นที่ 3 ขั้นตัดสินใจ เมื่อเกษตรกรมั่นใจจากการเปรียบเทียบแล้วว่า นวัตกรรมหรือสิ่งใหม่ที่จะมาทดแทนสิ่งที่ทำอยู่จะได้รับผลตอบแทนที่มากกว่า หรือในขณะเดียวกันก็อาจจะตัดสินใจไม่ยอมรับ ซึ่งถือเป็นจุดแยกว่าไปต่อหรือทำอย่างเดิม สอดคล้องกับลักษณะของนวัตกรรมที่มีอิทธิพลทำให้นวัตกรรมนั้นถูกยอมรับเร็วหรือช้ามากแค่ไหน Roger, & Shoemaker (1971) ชี้ให้เห็นถึงลักษณะสำคัญที่มีความสอดคล้องกับองค์ความรู้ทางการเกษตรที่นำเข้าไปส่งเสริมบ้านห้วยเป้า ได้แก่ ความได้เชิงเปรียบเทียบ ความเข้ากันได้ ความไม่ซับซ้อน ความสามารถในการนำไปทดลองใช้ และความสามารถสังเกตได้ถึงประโยชน์ที่ดีกว่าแบบเดิม ซึ่งยิ่งด้วยเป็นนวัตกรรมทางการเกษตรต่อเกษตรกรพื้นที่สูงที่เคยชินกับวิถีชีวิตเดิมแล้วนั้น ลักษณะของนวัตกรรมดังที่ได้กล่าวไป จึงส่งผลต่อการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกรบ้านห้วยเป้า

ขั้นที่ 4 ขั้นยืนยันและนำไปใช้ เมื่อเกิดการตัดสินใจยืนยันที่จะยอมรับแล้ว เกษตรกรมักเข้าหาเจ้าหน้าที่เองเพื่อปรึกษาหารือในการนำนวัตกรรมนั้นๆ มาปรับเปลี่ยนหรือปรับใช้ในแปลง ซึ่งทั้งนี้การเข้าหานักพัฒนาของเกษตรกรอาจเกิดจุดเปลี่ยนได้ทุกเมื่อ เพราะอาจมีบางข้อมูลที่เกษตรกรไม่ทราบ ดังนั้นหากย้อนไปขั้นที่ 1 ควรสร้างการรับรู้และความเข้าใจให้เกษตรกรอย่างเต็มที่ เพื่อที่หากมีการตัดสินใจแล้ว จะไม่มีการเปลี่ยนใจในภายหลัง หรือแม้แต่มีการยอมรับและเกิดการปฏิบัติขึ้นแล้ว หากไม่เป็นไปตามความคาดหวังก็อาจมีการไม่ยอมรับเกิดขึ้นในภายหลังได้ ดังนั้นในขั้นนี้นักพัฒนาจะต้องคอยเป็นพี่เลี้ยงแนะนำอยู่อย่างสม่ำเสมอ เพราะเมื่อไหร่ที่มีการปล่อยปะละเลยก็อาจทำให้เกษตรกรกลับไปปฏิบัติแบบเดิมได้ ดังนั้นขั้นตอนนี้จึงจะต้องใช้ระยะเวลา บางอย่างอาจไม่สามารถเห็นผล

ทันทีทันใดซึ่งก็เป็นไปตามทฤษฎีการแพร่กระจายนวัตกรรม ที่ สุรพงษ์ โสธนะเสถียร (2533) ได้กล่าว ในมิติกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเห็นผลของการเปิดรับต้องรอคอยและใช้เวลา โดยเฉพาะผล จากการทำการเกษตร

การสื่อสารด้วยการสร้างแบบอย่างความสำเร็จหรือผู้นำทางความคิด เป็นกระบวนการหนึ่ง ที่เป็นหัวใจของการสื่อสารเพื่อการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง ดังที่ได้กล่าวไปในประเด็นการเผยแพร่นวัตกรรม ที่ต้องใช้ระยะเวลาในการตัดสินใจ และผลของการเปิดรับว่าจะดีกว่าสิ่งเดิมที่เกษตรกรปฏิบัติอยู่หรือเปล่า ซึ่งการสร้างเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างนี้ ถือเป็นการลดระยะเวลาการตัดสินใจของเกษตรกร โดยการทำให้เห็น ต้นแบบของการเปิดรับเอานวัตกรรม องค์ความรู้ไปปฏิบัติตาม ซึ่งเกษตรกรกลุ่มนี้ต้องกล้าได้กล้าเสีย เกิดความไว้วางใจต่อเจ้าหน้าที่นักวิชาการ นักส่งเสริมและพัฒนาในระดับมาก ส่งผลต่อการเปิดรับแนว ปฏิบัติ จากกระบวนการสื่อสารแบบมีส่วนร่วม คือแบบอย่างที่ถูกผลิตจากความสำเร็จในกระบวนการ สื่อสาร และเป็นส่วนขับเคลื่อนที่สำคัญในการสื่อสารเพื่อขยายความสำเร็จต่อเกษตรกรรายอื่นๆ นอกจากนี้ งานวิจัยพบว่าการให้โอกาสและรางวัลสำหรับเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างนี้ด้วยกระบวนการสื่อสารต่างๆ เช่น การให้ไปศึกษาดูงานต่างประเทศ การได้เป็นตัวเลือกแรกในการนำพืชใหม่เข้าไปส่งเสริม การได้เป็นวิทยากรในพื้นที่ที่มีความชำนาญ เป็นต้น ดังนั้น กระบวนการให้โอกาสและการให้รางวัล ถือเป็นแรงบัลดาลใจและแรงจูงใจ ที่สื่อสารส่งต่อไปยังเกษตรกรรายอื่นๆ ให้ปฏิบัติตาม และเล็งเห็นผล ตอบรับที่ชัดเจน

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะแนวทางกระบวนการสื่อสารในการพัฒนาเกษตรบนพื้นที่สูง

1. ควรมีการส่งเสริมการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร ด้วยการเพิ่มกิจกรรมการสื่อสารที่ส่งเสริมองค์ ความรู้ด้านการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร การใช้สื่อสังคมออนไลน์ เพื่อต่อยอดด้านการตลาดให้แก่เกษตรกร
2. ควรมีการส่งเสริมและสนับสนุนเกษตรกรในพื้นที่ให้มีความรู้ความสามารถในการเป็นวิทยากร และทักษะในการพูดในที่สาธารณะ สามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่ผู้ที่มาศึกษาดูงานในพื้นที่ได้

3. สร้างผู้นำทางความคิด เป็นตัวกลางการสื่อสารในด้านต่างๆ ในพื้นที่ โดยเฉพาะแบบอย่างความสำเร็จด้านการสื่อสาร

ข้อเสนอแนะสำหรับการศึกษาในงานวิจัยลักษณะนี้ในครั้งต่อไป

1. วิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อศึกษากระบวนการสื่อสารในการพัฒนาเกษตรพื้นที่สูง
2. ควรมีการถอดบทเรียนกระบวนการสื่อสารในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จในพื้นที่สูงอื่นๆ เพื่อเปรียบเทียบกระบวนการและปัจจัยในการสื่อสาร

เอกสารอ้างอิง

- กรวรรณ เวชชานุเคราะห์ (2556). การสื่อสารเพื่อการพัฒนาการมีส่วนร่วมของชุมชน กรณีศึกษาการจัดการการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์พื้นที่ชุมชนคลองโคก จังหวัดสมุทรสงคราม. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- กองวิจัยและพัฒนางานส่งเสริมการเกษตร. (2561). ถอดบทเรียนงานส่งเสริมการเกษตร. สืบค้นจาก <https://infocenter.doae.go.th/wp-content/uploads/2020/06/คู่มือถอดบทเรียนงานส่งเสริมการเกษตร2561.pdf>
- กาญจนา แก้วเทพ (2543). สื่อเพื่อชุมชน : การประมวลองค์ความรู้. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- จรัญญา บันเทิง (2548). การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพฯ: โอ เอ พรินติ้ง การพิมพ์.
- ชาติชาย ณ เชียงใหม่. (2533). ทิศทางการพัฒนาชนบทในอนาคต. กรุงเทพฯ: สำนักวิจัยสถาบันบัณฑิตพัฒนการบริหารศาสตร์.
- ชูเกียรติ สุตะวงศ์. (2555). การขับเคลื่อนชุมชนอยู่ดีมีสุขภายใต้แนวคิดปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง : ถอดบทเรียน กรณีศึกษา หมู่บ้านสันป่าเลา ตำบลบัวสลี อำเภอแม่ลาว จังหวัดเชียงราย. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). เชียงราย: มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย.
- ณัชชา ศิริธนากร. (2565). กลยุทธ์และเครือข่ายการสื่อสารเกษตรอินทรีย์วิถีพระแท่น อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี. วารสารศิลปการจัดการ, 6(1), 391-392.

- ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2561). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. จันทบุรี : คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.
- นฤมล พอดิ (2549). การบริหารการศึกษาการมีส่วนร่วมของครูในการบริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาชลบุรี เขต 1 (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา). ฉะเชิงเทรา: มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์
- ปาริชาติ สถาปิตานนท์. (2549) *การสื่อสารแบบมีส่วนร่วมและการพัฒนาชุมชน : จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการวิจัยในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์.
- รัชดา ตูวินันท์. (2538). *ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการยอมรับเทคโนโลยีใหม่ทางการเกษตรของชาวนา อำเภอบางบาล จังหวัดสุพรรณบุรี*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รุจิรา จิตต์ตั้งตรง และพัชนี เขยจรรยา. (2558). กลยุทธ์สื่อบุคคลเพื่อสร้างเครือข่ายการสื่อสารอย่างมีส่วนร่วม เพื่อพัฒนา “เกษตรอินทรีย์”, *วารสารการสื่อสารและการจัดการ* นิตยสาร, 1(3), 59-80.
- วัฒนา พงษ์โนนสูง.(2559).*การถอดบทเรียนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมสำหรับพ่อแม่ผู้ปกครองจากกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิตเด็กโดยชุมชน กรณีศึกษาคลองสองต้นนุ่น*, *วารสารวิชาการ Veridian E-Jornal Silapakorn University* ฉบับภาษาไทย มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ, 9(2), 1092-1106.
- วิจารณ์ พานิช. (2548). *การจัดการความรู้ ฉบับนักปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ : สถาบันส่งเสริมการจัดการความรู้เพื่อสังคม.
- วิทยา ดำรงเกียรติศักดิ์. (2529). *การสื่อสารการเกษตร*. เชียงใหม่ : สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้.
- วีรยา อักกะโชติกุล. (2552). *บทบาทของสื่อบุคคลในการส่งเสริมการรับรู้องค์ความรู้เกษตรกร*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สิทธิรัฐ ประพูนนิตสาร, รำไพพรรณี อภิชาติพงศ์ชัย, และจันทร์ศิริ วาหงษ์. (2547). *โครงการถอดบทเรียนความสำเร็จของชุมชนในการแก้ไขปัญหาสารเสพติด แบบครบวงจรและยั่งยืน: รายงานผลการวิจัย*. เชียงใหม่: ศูนย์วิชาการสารเสพติดภาคเหนือ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

- สุวิทย์ บึงบัว. (2552). การประยุกต์ทฤษฎีการแพร่กระจาย การปรับปรุงโปรแกรมสื่อในโรงเรียน. (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- อรรณพ เรืองกัลปวงศ์, สราวรรณ เรืองกัลปวงศ์, วรรณถ ศรีพงษ์, และปวีณา สปิไลเออร์. (2556). การพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่ายเกษตรกรรมชาติชุมชน วัดญาณสังวรารามวรมหาวิหาร อำเภอ บางละมุง จังหวัดชลบุรี (รายงานการวิจัย). กรุงเทพฯ: ศูนย์สารสนเทศการวิจัย สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ.
- Cohen, J. M. & Uohoff, N. T. (1981). *Rural development participation: concept and measure for project design implementation and evaluation; rural development committee cenyer for international studies*. New York: Coenell University Press.
- Rogers, E. M. (1995). *Diffusion of innovations* (4th ed.). New York: Free Press.
- Rogers, E.M. & F. Floyd Shoemaker. (1971). *Communication of diffusions: a cross cultural approach* (2nd ed.). N.Y.: The Free Press.